

Мирослав Янакиев

ТИПИЧНИ СТИЛНО-ЕЗИКОВИ ГРЕШКИ*¹

Неправилни брахилогии на определяемото и на члена

В писмените работи на учениците и студентите много често се наблюдават грешки, които преподавателят по български език може да сведе до следното общо положение: в изрази, състоящи се от съчинително свързани помежду си части², се съкращават членни морфемни, думи или цели словосъчетания с цел да се избегне повтарянето им. Тъй като в стилистиката съкращенията от този тип се наричат брахилогии, смятам, че като се разяснява същността на грешките, препоръчително е този термин да се използва, макар че е слабо познат. Евентуалното му калкиране на български чрез „краткословие“ едва ли ще го направи автоматически усвоим. Разбира се, би могло да се потърси и някакъв друг български заместник на „брахилогия“, но решително би трябвало да се отхвърли възможното предложение да говорим в разглежданите изрази за „елипса“.

Терминът „елипса“ е неудобен не само защото съвпада с названието на добре известна от геометрията крива затворена линия, но и поради това, че в стилистиката с думата „елипса“ се означават други понятия³. Наистина терминът „елиптични изречения“ е широко известен у нас,

* В сп. *Български език и литература*, 1959, № 2, с. 12–20.

1 Втора статия от тази поредица — първата в кн. 6 (с. 3–9) на миналата година на списанието [вж. на miryan.org „[Неправилно изпускане на подлог](#)“].

2 Смятам, че такива изрази можем да наречем „съчинителни (паратактични) словосъчетания“. Срещу това понятие обаче сериозно възразява В. В. Виноградов — вж. издадената от АН СССР „Грамматика руского языка. Том II. Синтаксис, частъ первая“ (Москва, 1954), с. 41–44).

3 Под „елипса“ в стилистиката се разбира само такова изпускане на думи, което не може да се отстрани въз основа на сродни по синтактичния си строеж съседни изрази. Срв. **Ал. Милев**, **Йорд. Братков**, **Р. Гандева**, **М. Порталски**. Латинска граматика. Синтаксис, 1952 г., с. 175; **С. И. Соболевский**. Грамматика латинского языка. Часть первая (теоретическая). Морфология и синтаксис. Москва. 1948, с. 396; **Ferdinand Sommer**. Lateinische schulgrammatik. II. Auflage, Frankfurt am Main, 1923, с. 200. Някъде (обикновено във френски стилистики) елипсата се дефинира по-широко, като „изпускане на израз, който се смята лесен за допълване“ (**J. Marouzeau**, *Lexique de la terminologie linguistique*, 3e édition. Paris, 1951), та брахилогията се оказва нейна разновидност, но дори и да се съгласим с такова разширяване на смисъла, вложен в термина „елипса“, думата „брахилогия“ пак запазва предимствата си като по-точна. По нейното значение няма спор — срв. F. Sommer, п. с., с. 200 и J. Marouzeau, п. с., с. 40).

преподавателите по български език са свикнали с него, но все пак и той не е удобен за работата над посочените грешки на учениците, тъй като е много общ — обхваща и такива изрази, в които „изпуснатите“ думи не се подразбират от подобни синтактични постройки преди или след тях. Освен това много често стилно-езиковата поправка може да се извърши в рамките на синтактични цялости, по-малки от изречението, та пак ще се наложи използването на нов термин „елиптично словосъчетание“, който също би бил непривичен, дори и да не обръщаме внимание на неточността му: в граматиките се говори за „елиптични изречения“, но за „елиптични словосъчетания“ не се говори.

Върху неправилността на някои от тези словосъчетания вече е обръщано внимание, но не се е предлагало да се наричат „елиптични“, въпреки че синтактичната им същност е била ясна. За изрази от типа „моят и твоят син“ Н. Начев предлага название „трисингуларен идиом“⁴, а Н. Иванова, макар че нарича изпускането на „еднаквите определяеми“ елипса, макар че в анализа на изразите от този тип си служи с прилагателното „елиптични“, все пак не предлага термин „елиптични съчинителни словосъчетания“⁵. Интересно е да се отбележи също, че Еньо Николов, който през 1947 г. говори за „елипса“ в изрази като „Бяло и Черно море“⁶, през 1955 г. вече се въздържа да употреби този термин⁷.

И така, смятам, че брахилологията е засега най-подходящото название на стилно-езиковото явление, лежащо в основата на грешките, които са предмет на настоящата статия. В преподаванията си по практическа стилистика в Софийския университет и във Висшата партийна школа при ЦК на БКП, както и в многобройни курсове по стилистика, уреждани от редакциите на вестници, списания и книгоиздателства, аз вече от няколко години си служа с този термин и мога да твърдя, че той се усвоява без затруднения. Трябва само чрез разнообразни примери да

4 Сп. „Български език“, VII (1957), с. 541–544.

5 Сп. „Български език“, V (1955), с. 54–57.

6 Д-р Любомир Андрейчин, Никола Костов, Еньо Николов. Българска граматика. Помагало за езиков-граматично обучение в гимназиите. София, 1947, с. 253.

7 Л. Андрейчин, Н. Костов, К. Мирчев, Е. Николов, Ст. Стойков. Български език. Учебник за педагогическите училища за начални учители. София, 1955, с. 310.

се разкрие добре същността на явлениято. Същевременно би трябвало да се направи и класификация на брахилогичните словосъчетания от разглеждания в настоящата статия тип. Ето как може да стане това:

Примери	Характеристика
Руският народ и българският народ (1.0)	Съчинително словосъчетание, съдържащо две еднакви определяеми „народ“
Руският и българският народ (1.1)	Антицептивна (предварителна) брахилология на „народ“
Руският народ и българският (1.2)	Постцептивна (последействуваща) брахилология на „народ“
Руският и български народ (1.3)	Антицептивна брахилология на „народ“ съпътствувана от постцептивна брахилология на членната морфема „-ят“
Руският и български(ят) народи (1.4)	Антицептивна брахилология на „народ“, съпътствувана (или не) от постцептивна брахилология на членната морфема „-ят“ и подкрепена от множествено число на еднаквато определяемо

От посочените примери личи, че брахилогиите лесно може да се класифицират въз основа на мястото на съкратената част от израза, като се говори за антицептивни и за постцептивни брахилогии. Антицептивната брахилология е избягване на повторение в израза по антиципация, предварително. Постцептивната отстранява повторението, като съкращава втория дял на израза.

Въз основа на службата, която изпълняват в брахилогичното словосъчетание думите, предизвикали брахилологията, класификация също е възможна, но за нея не са нужни никакви специални термини или разяснения. Ето защо, смятам, че може да се мине към разглеждането на най-същественния въпрос относно брахилогичните словосъчетания: кои от тях да разглеждаме като правилни и кои като неправилни.

Вярвам, всеки преподавател по български език е изпадал в неловкото положение да не може да обясни на учениците защо един или друг техен израз не е правилен, въпреки че „усетът“ му най-категорично е

определял съответния израз като погрешен, Много често сме дори в състояние да поправим сгрешения израз, без да можем да обясним на какво основание извършваме поправката. Наистина, в учебниците по българска граматика в такива случаи обикновено можем да намерим правило, на което да се опрем в работата си с учениците, но и тези учебници понякога съдържат само правилото, без да съдържат основанията за формулирането му.

А не бива да се забравя, че при поправянето на стилно-езикови грешки простото позоваване на една формулировка в учебника по граматика съвсем не убеждава сгрешилия в неправилността на неговия израз, не го предпазва от бъдещи грешки. Трябва, за да бъдем убедителни, преди всичко да разкрием пътя, по който се е стигнало до грешката, и да покажем къде в хода на разсъжденията си сгрешилият е бил нелогичен, защото всяка стилно-езикова грешка е резултат на нелогично мислене. Това обаче не е достатъчно. Значително се повишава убедителността на препоръките ни, когато направим стилистична характеристика на самата грешка. Неправилните изрази от граматическо гледище са неправилни, резултат са от нелогично прилагане на едно или друго общопризнато граматическо правило, но те са също езикова реалност, типични са за определени групи хора и следователно представляват благодарен обект за стилистическа оценка. Когато на сгрешилия се обясни как сам себе си характеризира чрез употребения от него неправилен израз, той обикновено по-внимателно следи в бъдеще да не допуска повтаряне на грешката.

Ще се опитам да покажа как преподавателят може да постигне висока степен на убедителност при поправянето на неправилните брахилогии. След като чрез посочените по-горе изрази се разкрие на учениците понятието „брахилогия“, след като се обяснят и разновидностите на брахилогията, трябва да се направят няколко прости стилистични експерименти.

Прочита се бързо, без пауза пред „и“ примерът 1.0: „Руският народ и българският народ“. Учениците лесно откриват стилистическия му недостатък — повторението го прави неблагозвучен. Но преподавателят не трябва да се задоволи с тази констатация. У ученика не бива да се

създава впечатление, че всяко повторение е неблагозвучно, защото много стилно-езикови грешки в писмените работи на учениците се дължат на престараване в избягването на повторенията. След като се констатира неблагозвучието на израза „Руският народ и българският народ“, когато той се изговаря бързо и без пауза пред „и“, чрез повторното му прочитане вече с пауза пред „и“ трябва да се покаже, че неблагозвучието не иде от самото повторение, а е свързано с начина, по който изговаряме израза.

И наистина паузата пред „и“ разкъсва интонационното единство на израза, налага две фразови ударения в него, „руският народ“ получава самостоятелно фразово ударение или, както обикновено казват, бива „подчертано“ отделно от „българският народ“, та се образува градационно словосъчетание. А в градационните словосъчетания повторенията са винаги „добре дошли“, защото служат за словесна опора на градацията. Следва да се направи изводът, че изразите, съдържащи повторения, не са „неправилни изобщо“. Нещо повече — в разговори, в речи повторенията дори са препоръчителни, защото внасят повече емоционалност в изказванията.

За „правилност“ на едно брахилогично словосъчетание следователно трябва да се говори не изобщо, а само в рамките на един от стиловете на езика. Антицептивната брахилогия на „народ“ в израза „Руският и българският народ“, както и изобщо антицептивната брахилогия, може да се определи като правилна в стил, в който емоционалността стои на заден план, а краткостта е търсена и предпочитана. Този стил е научният. Именно той прави възможна и антицептивността на брахилогията, защото научната фраза се обмисля предварително в нейната цялост независимо от това колко е дълга, та авторът може да предвиди коя дума ще се повтори. Като се припомня на учениците, че в своите съчинения те трябва да пишат научно⁸, от което следва, че антицептивната брахилогия на еднаквото определяемо⁹ в тези съчинения

8 За стила на ученическите съчинения смятам да говоря в специална статия.

9 Терминът „еднакво (общо) определяемо“ използва **Н. Иванова** (вж. посочената по-горе нейна статия „Общо определяемо — същност и форма“ в сп. „Български език“, год. V, кн. 1, с. 54–57). При условие, че се приеме предлаганият от мене нов начин за правене на синтактичен разбор (вж. сп. „Български език и литература“, год. I, кн. 4, с. 41–45 [на miguap.org]: „[За подчертаването при](#)

може да се смята за правилна, минава се към разглеждане на пример 1.2.

Първото впечатление от приложената в него постцептивна брахилогия е отрицателно, но след като го изговорим с пауза пред „и“ и обясним, че нуждата от него се появява в разговор, когато говорещият допълнително се е сетил да спомене след „руския народ“ и „българския“, на учениците ще стане ясно, че и постцептивната брахилогия не е „неправилна изобщо“, а има своя сфера на употреба¹⁰. Поради това че съчиненията на учениците са писмени и обикновено предварително се пишат на чернова, постцептивната брахилогия на еднаквото определяемо се среща в тях рядко, но не е изключена. Ето пример за такава брахилогия в писмена изпитна работа на студент от втори курс на специалността българска филология:

„...в 1892 г. Министерството на народната просвета възлага на така наречената комисия от млади филолози начело с Балан да състави единен правопис. Но нейните прогресивни предложения, почиващи на фонетичния принцип, предизвикват резки протести от страна на *крайното реакционно течение и умереното* (курс. мой. М. Ян.)“.

Явно личи, че тук „и умереното“ е после прилепено. Курсивираният израз дразни не само с понижаващата стила на изложението постцептивна брахилогия, но и с други две слабости: първо, цялостният ход на изложението изисква „крайното реакционно течение“ да се противопостави на „умереното“ чрез съюзи като „не само..., но и“; второ, изразът е двусмислен — не е ясно „умереното течение“ за автора „реакционно“ ли е, или не е.

Разглеждането на пример 1.3 трябва да осветли проблема за правилността на брахиологиите от друга страна. Тук правилната в научния стил антицептивна брахилогия на еднаквото определяемо „народ“ се съпътствува от постцептивна брахилогия на члена *-ят*. Тъй като на учениците още от учебника за седми клас е известно кога трябва да се членуват еднородните определения, нужно е преди всичко да се свърже

синтактичния разбор“]), по-удобен би бил терминът „еднаква основна дума“. С термина „обща основна дума“ си служи **А. Теодоров-Балан** (вж. неговата „Нова българска граматика“, София, 1940, с. 429–430).

¹⁰ **Ив. Хаджов** в своя „Синтаксисъ на българския език“ (Пловдив, 1926, с. 91–92) дори препоръчва, когато определенията са само две, определяемото да се поставя между тях в ед. ч.

правилото, изискващо да се членува всяко определение, „когато се определят разновидности на един предмет“, с термина „постцептивна брахилогия“. Ще се посочи, че нарушаването на споменатото правило е именно постцептивна брахилогия на член.

Но с това не бива да свършим разглеждането на примера. Постцептивната брахилогия на членовете е извънредно често явление не само в писмените работи на учениците, но и в целия наш печат. Тя е упорита реалност. Изрази като „външната и вътрешна политика“, „тежката и лека промишленост“, „Близкият и Среден Изток“, „околийските и градски комитети“, „профсъюзната и партийна организация“ се употребяват по-често от правилните им съответствия и учениците с право биха задали въпроса защо трябва да смятаме за правилно това, което е по-рядко срещано в печата.

Трябва да се докаже на учениците правилността на изразите, в които няма постцептивна брахиология на членове, трябва да се покаже каква логическа грешка правят тези, които избягват да повтарят члена в изрази от типа „руският и българският народ“. Постцептивната брахилогия на члена има за основа неправилното (от логическо гледище неправилно) отъждествяване на изрази от типа „едрият и красив момък“, в които няма брахилогия, с брахилогичните словосъчетания от типа „руският и българският народ“. В нашите съвременни учебници по граматика тези два типа словосъчетания са разграничени, но различието е само констатирано, без да се сочат възможните грешки¹¹. А и познаването само на това различие не е достатъчно за обясняването на разглежданите брахилогии.

Ако се касаеше само за погрешно отъждествяване на два различни типа словосъчетания, в практиката щяхме да наблюдаваме и два типа грешки — покрай „руският и българският народ“ би се налагало да поправяме също изрази като „едрият и красивият момък“. Грешки от втория тип обаче в съвременната ни практика не се срещат. Следователно логически погрешното отъждествяване на двата типа словосъчетания обяснява само възможността да се появи разглежданата

¹¹ Вж. например **Л. Андрейчин, М. Иванов, К. Попов**. Съвременен български език. Учебник за I и II курс на учителските институти. Част II. София, 1957, с. 276.

от нас грешка. Факторът, който превръща възможната грешка в действителна, е стилистичен. Касае се за престараване, но не за престараване в следването на препоръки, които постоянно се повтарят от нашите езиковеди — да се ограничи употребата на члена в нашия печат. Езиковедската ни мисъл далеч не играе толкова значителна роля в нашата езикова практика. Касае се за престараване, предизвикано от много по-могъща сила — от стремежа фразата да се гради по образци, несрещани в разговорния стил на езика, от възможността, когато пишем или говорим изискано, да пишем или говорим свръхизискано, т. е. да нарушаваме нарочно някои закономерности на разговорния стил, без да забелязваме, че това са основни закономерности на цялата ни езикова система, т. е. закономерности и на научния стил.

На учениците ще трябва да се обясни, че изрази като „руският и български народ“ са неправилни, въпреки че днес са по-често срещани от правилните им съответствия, без да има изгледи някога да станат правилни, защото нямат опора в разговорния стил на езика, защото не се срещат в никакъв народен говор, защото хората, които си служат с такива изрази, се отказват от тях, щом овладеят по-добре научния стил на езика. Това обяснение е необходимо по две причини: на първо място то ще разкрие колко безпочвена е склонността на някои ученици да тълкуват стилно-езиковите си грешки като „езикови форми на бъдещето“, в които „стариият“ преподавател не може да съзри „проявите на езиковия развой“, и на второ място то ще подтикне тези, които грешат, да отсейват по-внимателно от съчиненията си подобни прояви на слаба езикова подготовка.

Важно продължение на стилно-езиковата работа над грешките на учениците в посочения по-горе смисъл трябва да бъде анализът на примера 1.4 — „руският и български(ят) народи“. Докато на въпроса дали да се членува второто от две прилагателни пред еднакво определяемо е отделяно сравнително по-малко внимание от страна на нашите езиковеди, въпросът във форма за кое число трябва да бъде еднакво определяемо отдавна и широко се разисква. По същество на този въпрос са посветени и двете посочени по-горе статии в сп. „Български език“ — на Н. Иванова и на Н. Начев. Както авторите на

тези статии, така, изглежда, и повечето български езиковеди днес са съгласни на компромис. Поне никой не се обади в печата нито срещу предложението на Н. Иванова общото определяемо да се поставя в множествено число, когато е съчетано с общо определение, нито срещу мнението на Н. Начев, че когато множественото число не е изразено „с някоя специална дума, напр. казуемо“, за предпочитане е общото определяемо в изрази като „Русенски и Шуменски окръг“ да се постави в множествено число¹².

А има какво да се възрази и срещу предложението на Н. Иванова, и срещу мнението на Н. Начев. Н. Иванова не обосновава своето предложение. Тя просто декларира: „Форма за множествено число се допуска, а много често се налага, когато различните определения, които диференцират родовото понятие, са свързани с еднакви в лексикално и синтактично отношение определения, засягащи всички определяеми“¹³. Но защо „се допуска“ или „се налага“, за читателя остава неясно. Още повече, че в дадения пример „Бонският и Парижкият военни договори“ общото определение „военни“ съвпада напълно по функция с това, което Н. Иванова малко по-долу нарича „постоянен епитет“ и при което, според нея, „формата за единствено число може да се употребява съвсем спокойно“. Ето защо нейното предложение не може да се приеме.

Защитата на формата за множествено число на еднаквото определяемо, която се излага в статията на И. Начев, обаче заслужава сериозно внимание. Тя е изградена върху основната мисъл, че с помощта на формата за множествено число на еднаквото определяемо се отстранява двусмислеността на „трисингуларния идиом“. Н. Начев не е забелязал, че примерът му не е сполучлив, защото изразът „Русенски и Шуменски окръзи“, преодолявайки една двусмислица, води до друга — множественото число „окръзи“ позволява да се мисли за няколко

12 Посоч. статия, с. 544. Интересно е да се отбележи, че другият защитник на множественото число в тия случаи — **Ив. Хаджов** (вж. „Синтаксисъ на българския езикъ“. Пловдив, 1926, с. 91) — изисква множествено число за еднаквото определяемо тъкмо когато то е подлог, т. е. когато множественото число е изразено със казуемото. Срещу това схващане, впрочем, основателно възразява **Н. Костов** (вж. неговата „Българска граматика“, София, 1939, с. 194).

13 Посоч. статия, с. 57.

Русенски и няколко Шуменски окръга¹⁴. И все пак не това недоглеждане прави мнението му неприемливо. Много по-съществено е друго възражение.

Н. Начев не приема, че членуването на двете прилагателни в неговия трисингуларен идиом е достатъчно да отстрани двусмислеността. Но да се твърди просто, че в изрази като „Ораторът говореше за техническото и механотехническото училище в София“ единственото число на думата „училище“ било „неуместно, въпреки че тук идеята за две училища се поддържа от факта, че двете прилагателни (*техническото и механотехническото*) — а не само първото от тях — са членувани“¹⁵, не е достатъчно, ако е необходимо да се убедят читателите в правотата си. Нужни са доказателства, а доказателства няма от къде да се вземат. Щом прилагателните са членувани, антицептивните брахилогии на определяните от тях еднакви съществителни не водят до двусмислица. Това Н. Начев не може да отрече. А еднозначността на брахилогичното словосъчетание е необходимо и достатъчно условие за неговото съществуване.

Двусмислеността на брахилогичните словосъчетания от нечленувани прилагателни с еднакво определяемо обаче е неопровержима. Срещу нея, безспорно, в научния стил на езика трябва да се вземат мерки. Пита се само дали е удобно предлаганото от Н. Начев множествено число. Както се посочи вече, формата за множествено число на еднаквото определяемо се оказва двусмислена, когато прилагателните в словосъчетанието завършват в м. р. ед. ч. на *-и*; но това не е същественият довод, тъй като в езиковата система са търпими частично нееднозначни форми — сравни например двузначността на „стола“ (членувана форма за ед. ч. и бройна форма за множествено число) при различни „чàса“ (бройна форма за мн. ч.) и „часà“ (чети „часъ“ — членувана форма за ед. ч.).

Решителното възражение срещу формата за множествено число на еднаквото определяемо има познатия ни вече стилистичен характер. И съчетанията от типа „руският и български(ят) езици“, и съчетанията от

14 На това обръща внимание още **Н. Иванова** (посоч. статия, с. 57).

15 **Н. Начев**, посоч. статия, с. 543.

типа, „руски и български езици“ (двусмислено) или „техническо и механотехническо училища“ (недвусмислено) нарушават основна закономерност на българската езикова система — съгласуването между прилагателно и съществително по род и число. Тъй като нарушаването на тази закономерност не може да се опрے на съществуваща практика в разговорния стил на езика ни и звучи изкуствено, свръхизискано, не може да се разчита, че ще бъде усвоено. Хората, които го допускат, се представят като неовладели още в достатъчна степен научния стил на езика ни, но стараещи се да използват изразните средства именно на този стил.

Колкото се отнася до двусмислеността на изразите от типа „техническо и механотехническо училище“, тя може да се преодолее, без да се нарушават основни закономерности на езиковата ни система, като се откажем от брахилологията или като задпоставим прилагателните: „техническо училище и механотехническо училище“ или „две училища — техническо и механотехническо“.

Трябва да се отбележи най-сетне, че в българския език са изключени всякакви брахилологии на предпоставни определяеми поради двусмислеността на получаващите се изрази. Ето един пример от ученическа писмена работа, от който личи колко малко вероятна е подобна стилно-езикова грешка:

„Творчеството на Ботев и Каравелов си приличат в много отношения“

Примерът говори колко е напласен нашият ученик. Страхувайки се да повтори „творчеството“, той е предпочел явно двусмисления брахилогичен израз, в който „Каравелов“ прилича на... „творчеството на Ботев“.

И така, брахилологията на определяемото е допустима в научния стил само когато не води до двусмислени словосъчетания. Стилно-езиковата поправка на неправилните брахилологии също не бива да поражда двусмислени словосъчетания или словосъчетания, в които са нарушени основни закономерности на българската езикова система. В противен случай изразът става изкуствен, свръхизискан и поради това неизгоден от стилистично гледище.

Учениците трябва системно да привикват да не гледат отрицателно на всяко повторение в съчиненията си. Има повторения, които са за предпочитане пред някои изкуствени, неправилни от граматическо гледище брахилогични словосъчетания.